

7.033.2:7.046:7.45
ID ORCID 0000-0002-7411-0574

ВІВТАРНИЙ КІВОРІЙ СВ. СОФІЇ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОЇ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

Матвеева Ю. Г. Вівтарний ківорій Св. Софії Константинопольської: спроба реконструкції. У вівтарі Св. Софії Константинопольської над святим престолом розміщувався великий ківорій. Ця споруда була центральним вівтарним образом, який було добре видно із наосу і який дуже впливав на враження від вівтарної декорації в цілому. Споруда не збереглася до наших днів, але існує її детальний опис, зроблений Павлом Силенціарієм біля 563 р. Учені, що цікавилися більше вівтарною перегородкою Софії Константинопольської, утім, поряд із реконструкцією перегородки пропонували і реконструкції ківорія. Однак саме ківорію не приділялася належна увага, і якщо порівнювати зроблені малюнки вчених із описом ківорія, деякі деталі, що є в описі, зображені некоректно, а деякі зовсім відсутні. У даному дослідженні ми намагаємося зробити більш точну реконструкцію. За текстом та аналізом подібних споруд доходимо висновків, що ківорій був дуже високим, ймовірно мав два поверхи, на другому були встановлені чаши-кратери зі срібними світильниками у формі свіч. Дах завершувався восьмигранною пірамідою, з її вершини виходив шпиль, увінчаний чашею, з якої на шпиль виходив хрест.

Ключові слова: ківорій, вівтар, вівтарна перегородка, Юстиніан Великий, Св. Софія Константинопольська.

Матвеева Ю. Г. Алтарный киворий Св. Софии Константинопольской: попытка реконструкции. В алтаре Св. Софии Константинопольской над святым престолом располагался большой киворий. Это сооружение в самом центре алтаря по сути являлось главным алтарным образом, который был хорошо виден из наоса и значительно влиял на впечатление от всей алтарной декорации в целом. Сооружение не сохранилось до наших дней, но существует его детальное описание, сделанное Павлом Силенциарием около 563 г. Исследователи Софии Константинопольской в большей мере интересовались реконструкцией алтарной преграды, но вместе с ней создавали также и реконструкции

кивория. Однако киворию не уделялось должного внимания, и если сравнить рисунки, сделанные исследователями, с описанием самого кивория, то в изображениях есть некоторые привнесенные детали — и также отсутствующие, но указанные в тексте. В данном исследовании мы предлагаем по возможности более точную реконструкцию кивория. Опираясь на текст и анализ подобных сооружений, мы приходим к выводам, что киворий был очень высоким, вероятно имел два этажа, на втором ярусе были установлены чаши-кратеры с серебряными светильниками в форме свечей. Крыша завершалась восьмигранной пирамидой, из ее вершины выходил шпиль, увенчанный чашей с возвышающимся из нее крестом.

Ключевые слова: киворий, алтарь, алтарная преграда, Юстиниан Великий, Св. София Константинопольская.

Matveyeva J. Altar ciborium of St. Sophia of Constantinople: an attempt of reconstruction.

Background. A magnificent silver ciborium was situated in the altar of St. Sophia of Constantinople over the holy throne, which was made of gold and precious stones. This structure was a central altar image which was clearly visible from the naos and greatly influenced the impression of the all altar decoration. The structure has not survived to this day, but there is a detailed description of it, made by Paulus Silentarius in 563. Researchers were mostly interested in the reconstruction of the altar barrier of St. Sophia of Constantinople and together with it they created the reconstruction of the ciborium, however, the ciborium was not given due attention.

If we compare the reconstruction drawings which were made by previous scientists and the description of the ciborium written by Paulus Silentarius, we can see that they invented some parts of the ciborium and otherwise there are parts which are mentioned in the poem, but they are absent in the reconstruction schemes.

Objectives. In this study, we are trying to find out the structure and details of the ciborium, as closely as possible to the text, and propose a scheme-reconstruction.

Methods. The study is carried out by the method of analyzing the Greek text and comparing the forms of ciborium, described in the poem, with the monuments of Byzantine art which are similar in structure and usage to description of ciborium.

Results. Based on the text, we understand that the ciborium was probably very high, because Paulus Silentarius described it as a “tower that extends extensively into the air” (εὐρυκέλευθρον ἐς ἡέρα πύργος). The ciborium was also well seen from the naos, because the author described it in detail from the bottom to the top and did not miss anything. Paulus Silentarius usually described only things that he could see, for example, when he described the curtains on the four silver sides of this ciborium, he spoke only about three of them – those that he could see from the naos. So the full description of the ciborium means that nothing prevented to watch it. To achieve that effect creators probably could: 1) put the columns of the ciborium a little narrower than the columns of the central passage of the altar barrier (you can find a similar plan in the basilica of the 6th century in Ephesus); 2) also build the ciborium quite high and above the altar barrier, as we can see it in the samples of ancient painting from Pompeii. Columns of ciboria,

which were above the altar barrier, are not known, so I analyzed how such a tall structure could be built. Based on: 1) a large height of the ciborium; 2) descriptions in the text of the four columns covered by the arches (ἀψίδων) and the fact that there were again columns (πόδας) on the top of first arches (ὄν ἐπὶ κόρησιν), which already crown the cupola made from the four arches (τετράζυγος ἀψίς); 3) examples of two-leveled ciboria in Byzantine art, I come to the conclusion that the ciborium, most likely had two floors. There were four columns of the lower level, above them there were architrave. It was strait above and with form of an arch down and the arch was in a shape which remind an arch of scales (ζυγός). I suppose this from the epithet to which the author accompanies the characteristic of the upper arch (τετράζυγος) and similar forms of the lower architrave in other ciboria, for example, the ciborium of the 5th century from San Marco in Venice or the ciborium, depicted in the image "Communion of the Apostles" at the paten from Riha 565–578 (Dumbarton Oaks, Byzantine collection, Washington). On the architrave of the first level four columns were based, they ended with the cupola from four arches (τετράζυγος). Next to the bases of these columns were placed silver cups-craters (κρητῆρας). Candles came out of them, which, however, were not made of wax. According to the description of Paulus Silentarius, they were completely made of silver and glowed not with flame, but with their polished brilliance. The analogies for such decorations of ciboria with the vessels and candles could be found among the images in miniatures and mosaics, for example, on the mosaic of the 5th century from the rotunda of St. George in Thessaloniki. On the basis of these images and descriptions, I bring candles to the picture-reconstruction of the ciborium. On the cupola which crowned second level columns, there was a round base from which an octagonal pyramid emerged. The text of the poem says that it grew from an ideally round base and consisted of eight triangular plates. Such a structure of the roof actually took place in Byzantine ciboria, for example, in the ciboria from the church in Kalambaka (Greece). The question leaves only how the pyramid was completed. Despite the mention of converging triangles, the author of the poem says that they converged to the top with eight arches (ὀκτάζυγος), so we can assume that the pyramid was smoothly rounded at the top as a cupola. A spire emerged from the top of the octagonal pyramid/cupola. On the spire there was a bowl with curved, like leaves, outward edges, probably it was a bowl in the form of a crater. From the bowl again came out a pole, it was crowned by the cross and completed the whole construction.

Conclusions. The analysis of the Greek text and parallel monuments in Byzantine art helps to clarify the shape of the ciborium, which was the central image of the altar of St. Sophia of Constantinople and undoubtedly influenced the formation of the altar space of many other churches of the Byzantine Empire.

Keywords: ciborium, altar, altar barrier, Justinian the Great, St. Sophia of Constantinople.

Постановка проблеми.

563

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

[25, p. 1–24].

(. 1).

[3, c. 47].

(), VII . (. 2).

» [20, p. 95].

(. 3), [9, с. 182; 23, р. 181],

[10, с. 331].
 «¹, (. 4),

льорових дорогоцінних каменів (ἀφνειῶν δὲ λίθων ποικίλλεται αἴγλη) [2, с. 140, рядки 752–754]. (. 5).

[22, lines 720–751; 2, с. 139–140]. (. 6), (. 7).

(. 4) [15, р. 116, pl. CCXLI] XII
 (. 5) [11, с. 13, . II] V

[25, fig. 2, 4], VI (. 8) [12],

(. 9) [5, с. 28–29;

[22, lines 723, 724, 746, 748, 751].

[22, line 722].

Формулювання цілей статті. «
 », [22, line 724],

Виклад основного матеріалу дослідження.

(59)
 (887–896)

(. 10) [8, с. 78; 18, р. 56–57].
 « » [22, line 721].

¹ « — μ » [4, с. 31].

«...»,
723],

[14, p. 768].

Крім слова «ἀψίς» — арка, склепіння, Пав-
«...»;
«ὀκτάζυγος», що їх основа утворена іменником
«...»,

(... 11),

V (... 12)²

XII (... 13).

565–578 (... 14) [13, p. 611–612, cat. 547],

«...»
«...»

IX–XI .

(...) (... 15) [26].

(ὀκτάζυγος), тому можна також припустити, що

[22, line 734]

[22, line 738; 2, с. 134].

, 1256–
1268 . (Fol. IV) (... 16) [24, p. 362–363, cat. 243].

«...» «...»
», «...»

(... 18)³.

²

∴ [19, p. 291, 293. Fig. 8. Nt. 10].

³

, 1624–1633 ∴ [1].

(. 10) Π (. 19) ⁴.
 (887–896 .)
 (. 16),
 (. 20) [21, p. 60, ill. 22],
 (. 21) [6, с. 52–53].
 (. 22)
 (. 1).
 (. 14),
 (. 23).
 (. 14),
 (. 23).

() «
 » 200 . (. 20) [21, p. 60, ill. 22],
 (. 16),
 «Там, где один с другим, соединяясь, завершаются края основания,
 Соединением построенные, установлены всажённые Серебряные чаши» ⁵.
 V . (. 21) [6, с. 52–53].
 (. 22)
 (. 1).
 VI . (. 23).

- 747 «Они поставили огненосные, [но] не имеющие пламени изображения свечей,
- 748 Представляющие собой украшения, но не дающие света. Ибо серебряными
- 749 Металлами [они] сияют кругом, выделанными и до блеска отполированными. И в безогненном сиянии
- 750 Воск испускает серебряный луч, а не пламя» [2, с. 134].

грецкого текста, де під словом «віск» (κηρός) ма-
 : 747 — «
 изображения свечей» (λιπαυῖα δεικέλα κηροῦ) —
 750.

Висновки з даного дослідження.

⁴ — II, 354 . (. 14),
 354 . Chronographus anni CCCLIII). XVII . (. 14),
 , cod. Barberini lat. 2154). : [17, p. 18,
 ill. 14].

⁵ .

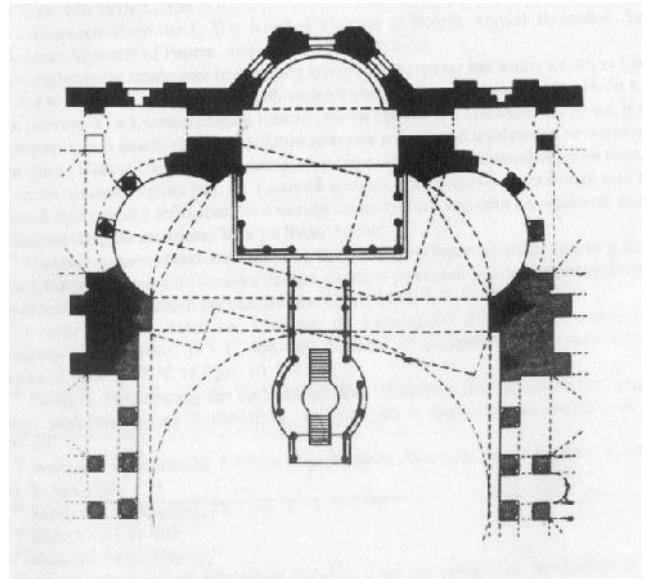
Таблица 1

720	Χρυσείης δ' ἐφύπερθε παναχράντοιο τραπέζης	Золотой выше пречистой трапезы
721	ἄσπετος εὐρυκέλευθον ἐς ἠέρα πύργος ἀνέστη,	Несказанная обширно идущая в воздух башня встала,
722	τετραπόροις ἀψῖσιν ἐπ' ἀργυρέησι βεβηκώς.	На четырех проходах арок стоящая.
723	κίοσι δ' ἀργυρέησιν ἀείρεται, ὧν ἐπὶ κόρησιν	Колоннами серебряными (она) поднимается, над которыми на верх арок
724	ἀργυρέους ἴδρυσε πόδας τετράζυγος ἀψίς.	Серебряные установил ноги четырёхдужный свод.
725	ὑψόθι θ' ἀψίδων ἀνατείνεται οἷά τε κώνου	Выше арок вознеслось подобие конуса,
726	εἶκελον, ἀλλ' οὐ πάμπαν ὁμοίον· οὐ γὰρ ἐλίσσει	Похожее, но, правда, не совсем такое же, потому что не оборачивается вокруг
727	νειόθεν εὐκύκλιοιο περίτροχον ἄντυγα πέζης,	Основания правильноокружного, круглого обода по краю,
728	ἀλλά τις ὀκτάπλευρος ἔφω βάσις, ἐκ δὲ κελεύθου	Но восьмигранное вырастает основание снаружи от пути,
729	εὐρυτέρης κατὰ βαιὸν ἐς ὀξύκόρυμβον ἀνέρπει,	От широкого к малому, отточенным острием взбирается вверх,
730	ὀκτῶ δ' ἀργυρέας τανύει πλάκας· ἀρμονίης δὲ	Восемью серебряными тянется пластинами. Объединяются (они)
731	ζευγνυμένης δολιχῆ ράχιν ἴσταται· αἱ δὲ τριγώνοις	В один длинный остов поставленный. Но треугольниками
732	εἰδόμεναι μίσγουσι πόρους ὀκτάζυγος οἴμου	Видимые соединяют пути восьмидужной дороги,
733	εἰς ἓν ἀγειρομένους κορυφῆς σημήϊον ἄκρης·	В один собираются знак верхней вершины.
734	ὀππόθι καὶ κρητῆρος ὑπήραρεν εἰκόνα τέχνη	Где и чаши присоединило изображение искусство,
735	χεῖλεά τε κρητῆρος ὑποκλασθέντα πετήλων	Края чаши склонили листья,
736	εἶδος ἐμορφώσαντο. μέσῳ δ' ἐνεθήκατο χώρῳ	Видом (своим) делая форму. В том месте, где середина, установлено
737	ἀργύρεον στίλβοντα πόλου τύπον· ὑψόθι δ' αὐτοῦ	Серебряное сверкающее шпиля подобие. Сверху него
738	σταυρὸς ὑπερτέλλων ἀναφαίνεται· ἴλαος εἶη.	Крест поднятый появился. Да будет (Он) милостив.

739	ά 'έ έ ά	(?)
740	ι μ .	,
741	ό ι ά ι , ι ύ ω	,
742	ο μ , ο ύ	,
743	μ μ , ύ έ	,
744	ό 'ά ά	,
745	ά μ , έ	,
746	ά η . έ ι η 'έ	.
747	υ,	' () ,
748	μ ά ι ύ ά ά	() , .
749	μ	
750	ά μ ά 'έ άμ η	.
751	ά ά ι ι ύ ο ι .	() ,
752	έ ι η	
753	ω , ά έ μ	,
754	ι , ά ω έ ι .	,

Література:

1. [] // : - [] - [2018]. — : https://ru.wikipedia.org/wiki/#mediaviewer/File:Het_Baldakijn_van_Bernini_-_The_Baldachinno.jpg (09.12.2017). —
2. Traditio legis [] / // / , 1994. — . 121–141. — ISBN 5-86007-027-6.
3. [] / ; , 1995. — 87 . — ISBN 5-7248-0032-2.
4. (De cerimoniis aulae Byzantinae) [] / , 1895. — XIV, 201 .
5. [] : / ; , 2001. — 168 . — (. :) . — ISBN 5-88353-074-5. — ISBN 0-297-82467-8.
6. [] : [] : 2013. — 460 . — ISBN 978-5-9612-0042-3.
7. [] // WWW.CAPONE-ONLINE.RU : [] - [2018]. — : http://www.capone-online.ru/italy_guide_sanmarco.html (09.12.2017). —
8. XI–XIV . : [] / . — , 2000. — 264 .
9. . 2. [] / ; , 2010. — XLIV + 464 .
10. ? [] / // . 1 : / . — , 2010. — . 310–365. — ISBN 978-5-9902610-2-0.
11. [] / . — , 1902. — 264 .
12. [] // [] - [] . — [2018]. — : <http://marmarisinfo.ru/cerkov-svyatogo-ioanna-bogoslova-v-efese.html> (09.12.2017). —
13. Age of Spirituality : Late Antique and Early Christian Art. Third to Seventh Century [] / Edited by Kurt Weitzmann. — New York, 1979. — XXXI, 734 .
14. A Patristic Greek Lexicon [] / Edited by G. W. H. Lampe. — Oxford : Clarendon Press, 1961. — 1568 p.
15. Fleury Ch. Rohault de. La Messe : Études archéologiques sur ses monuments [] / Ch. Rohault de Fleury (1801–1875), Georges Rohault de Fleury (1835–1905). — Paris : Vve A. Morel et cie, 1883. — Vol. 1. — 187 p.
16. Grabar A. L'age d'or de Justinien de la mort Theodose à l'Islam [] / André Grabar. — Paris : Gallimard, 1966. — 408 p. — ISBN 978-2-08-122065-2.
17. Grabar A. Le Premier art chrétien (200–392) [] / André Grabar. — Paris : Gallimard, 1966. — 326 p.
18. Lasko P. Ars Sacra 800–1200 [] / Peter Lasko. — New Haven ; London, 1994. — 334 p.
19. Maguire H. Rhetoric, Nature and Magic in Byzantine Art [] / Henry Maguire. Aldershot; Sydney, 1998. — 314 .
20. Mango C. The Art of the Byzantine Empire 312–1453: Sources and Documents [] / Cyril Mango (Compiler). — Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1972. — 272 p.
21. Morey C. R. The Early Christian Ivories of the Eastern Empire [] / Charles Rufus Morey // Dumbarton Oaks Papers. Vol. 1 : Dumbarton Oaks Inaugural Lectures, November 2nd and 3rd, 1940 (1941). — Washington, 1941. — . 41–60.
22. Patrologia curcus completes. Ser. Graeca [] / Ed. : J. P. Migne. — Paris, 1865. — T. 86.2. — 3360 p.
23. Taft R. F. The Great Entrance : History of the Transfer of Gifts and other Pre-anaphoral Rits of the Liturgy of St. John Chrisostom [] / Robert F. Taft. — Roma, 1975. — 487 p. — (Ser. : Orientalia Christiana Analecta / Edited by Edward G. Farrugia, S. I. Vol. 200). — ISBN 88-7210-099-4.
24. The Glory of Byzantium : Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843–1261 [] / Edited by H. C. Evans, W. D. Wixom. — New York, 1997. — 754 p.
25. Xydis St. G. The Chancel Barrier, Solea and Ambo of Hagia Sofia [] / Stephen G. Xydis // The Art Bulletin. — 1947. — Vol. 29. — . 1–24.
26. Ἱερός ναός Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Βυζαντινός ναός 9 — 11 μ . Editions Tsaroychas Bros — 243207526.

Іл. 1. План віттарної перегороди та храму Св. Софії в Константинополі (реконструкція С. Ксидіса). Віттарна перегородка П-подібної форми виступає в простір наосу. Наводиться за: [25, fig. 32]

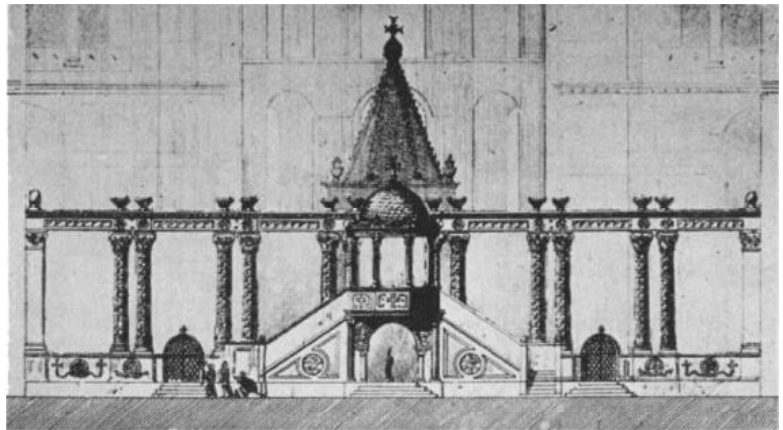

Іл. 2. Високий амвон у церкві Успіння Пресвятої Богородиці в Каламбаці (Греція), IX–XI ст.
Наводиться за: [26]

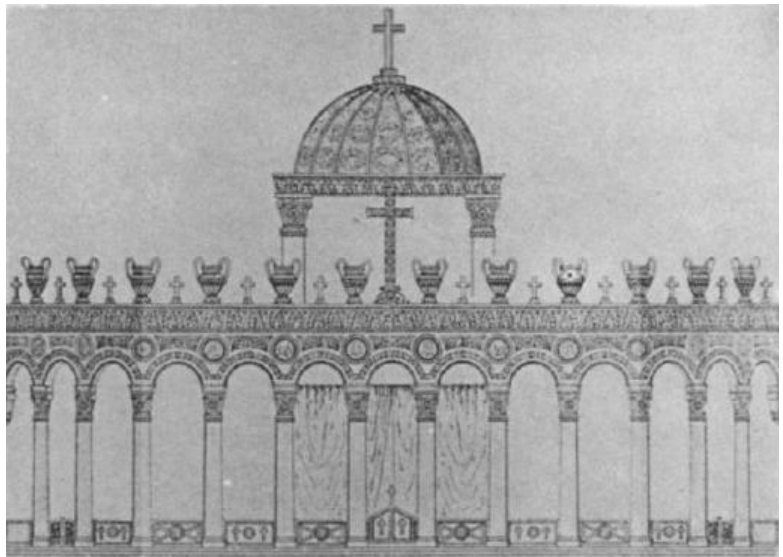

Іл. 3. Вид на вітарну апсиду Св. Софії Константинопольської. Наводиться за фото О. Чекаля

Іл. 4. Реконструкція вітарної перегороди й ківорія Св. Софії Константинопольської. Запропонована Р. де Флері. Наводиться за: [15, р. 116]

Іл. 5. Реконструкція вітарної перегороди й ківорія Св. Софії Константинопольської. Запропонована Д. К. Треньовим. Наводиться за: [11, с. 13. іл. II]

Іл. 6. Вівтарна перегородка. П'єр Паоло і Якобелло Далле Мазеньс, 1394 р. За перегородкою ківорій V ст. Собор Сан-Марко у Венеції. Наводиться за: [7]

Іл. 9. Ківорій, що виступає над колонадою. Розпис на віллі Містерій у Помпеях. Наводиться за: [5, с. 28–29; іл. угорі праворуч]

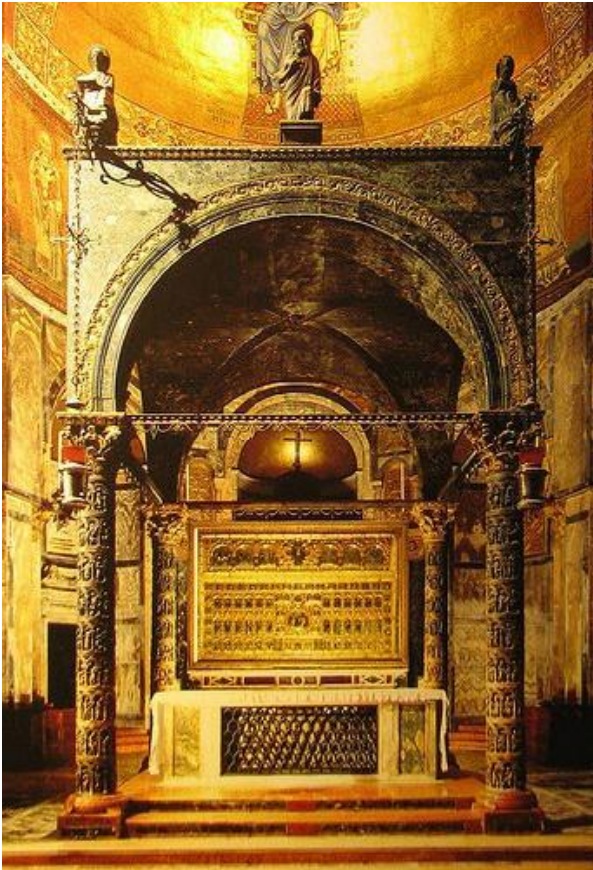
Іл. 7. Вид на вівтар і ківорій XII ст. Євфразієва базиліка VI ст. у Поречі (Хорватія). Наводиться за фото О. Чекаля

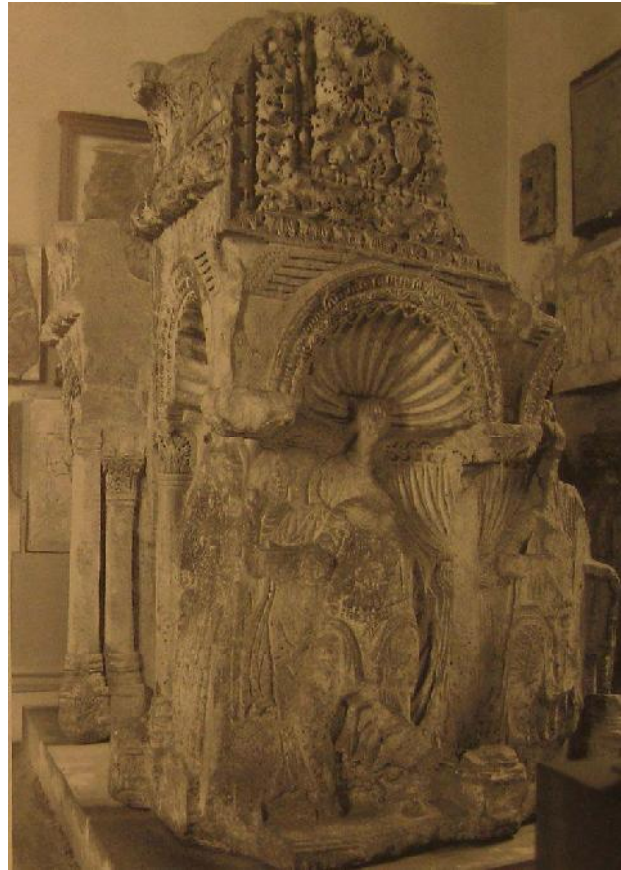
Іл. 8. Вівтарна перегородка й колони ківорія у базиліці Іоанна Богослова в Ефесі VI ст. Наводиться за фото з архіву Є. Шеко

Іл. 10. Золотий ківорій короля Арнульфа (887–896 рр.). Висота 59 см. Наводиться за: [18, р. 56–57]

Лл. 11. Ківорій V ст. у соборі Сан-Марко у Венеції.
Наводиться за: [8]

Лл. 12. Фрагмент амвона з ротонди вчч. Георгія
у Фессалоніках. V ст. Археологічний музей,
Стамбул. Наводиться за: [18, р. 291, 293, fig. 8]

Лл. 13. Ківорій XII ст. в Свфразієвій базиліці
VI ст. у Поречі (Хорватія).
Наводиться за фото О. Чекаля

Лл. 14. Причацання апостолів, диск із Рихи,
Сирія, 567–578 рр. Дамбортон Оакс, Вашингтон.
Наводиться за: [13, р. 315–316, ill. 365]

Іл. 15. Ківорій із церкви Успіння Пресвятої Богородиці в Каламбаці (Греція), IX–XI ст.
Наводиться за: [25]

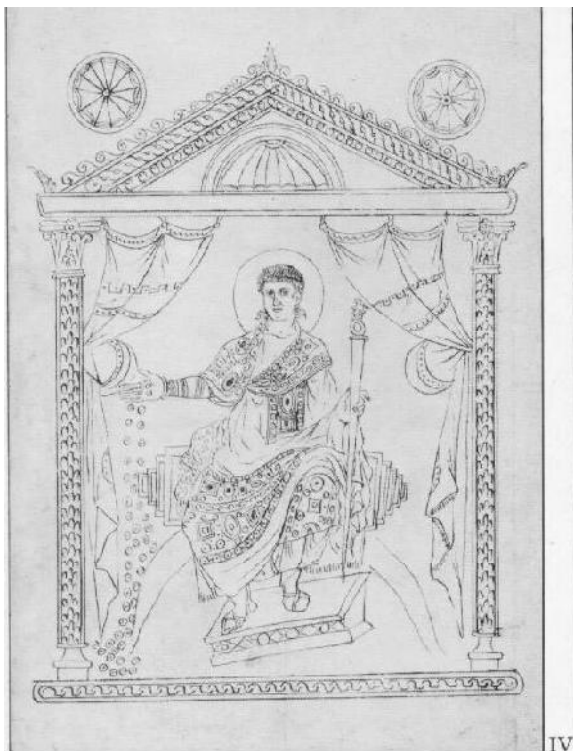
Іл. 16. Джерело над ківорієм. Мініатюра з таблицею канону, Євангеліє Зейтуна (the Zeyt'un Gospels), 1256–68 рр. (Fol. IV). Музей Гетті (The J. Paul Getty Museum), Лос-Анджелес, Каліфорнія. Наводиться за: [24, р. 362–363, cat. 243]

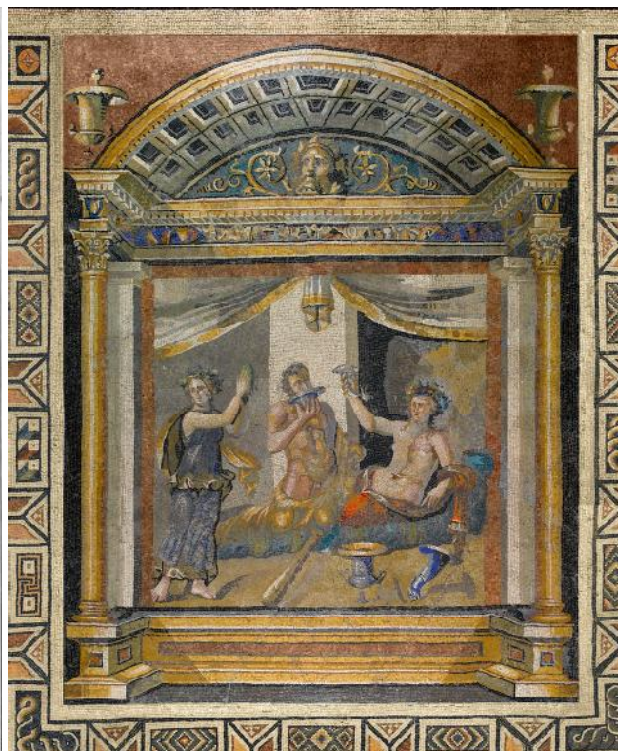
Іл. 17. Портрет імператора Юстиніана I з наближеними та кліром. Мозаїка у вітальній апсиді Сан-Вітале, прибіл. 546–548 рр. Равенна.
Наводиться за: [6, с. 124, іл. 110]

Іл. 18. Бронзовий ківорій над гробницею св. ап. Петра в соборі св. Петра в Римі.
Д. Л. Берніні, 1624–1633 рр. Наводиться за: [1]

Іл. 19. Зображення Констанція II, копія мініатюри давньоримського рукопису — Хронографія 354 р. (також називаний Хронограф 354 року, або Календар 354 року, лат. *Chronographus anni CCCLIII*). Рукопис не зберігся. Копія є в манускрипті XVII ст. із колекції Барберіні (Ватиканська бібліотека, *cod. Barberini lat. 2154*). Наводиться за: [17, р. 18, ill. 14]

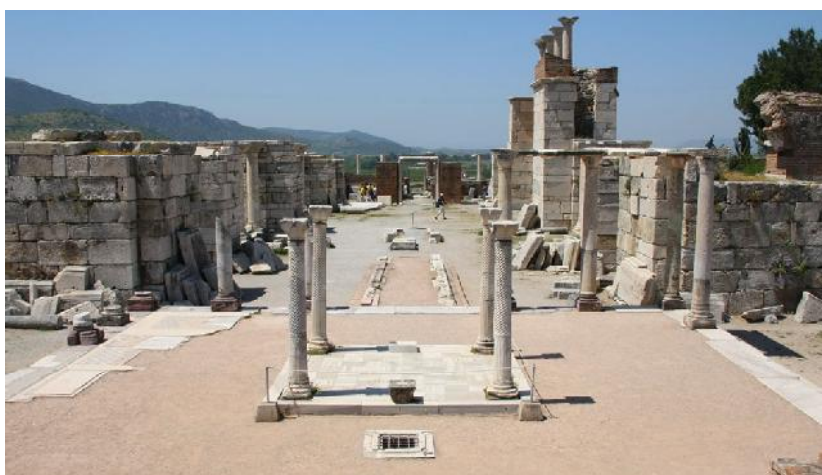
Іл. 20. Пир Геркулеса й Вакха. Мозаїка із Селезії (Антіохія), 200 р. (Принстонський університет). Наводиться за: [21, ill. 22]

Іл. 21. Кратер. Деталь мозаїки ротонди в мч. Георгія у Фессалоніках першої пол. V ст. Наводиться за: [6, с. 52–53]

Іл. 22. Надпрестольний ківорій Св. Софії Константинопольської. Схематична реконструкція Ю. Матвєєвої

Іл. 23. Колони ківорія та вітарна перегородка у базиліці Іоанна Богослова в Ефесі VI ст. Вид на вітар з боку синтрона. Наводиться за фото з архіву С. Шеко

References:

1. Bronzovyy baldakhin raboty Bernini v sobore Sv. Petra [The bronze canopy of Bernini's work in St. Peter's Cathedral]. (2018). *Vikipediya : svobodnaya entsiklopediya — Wikipedia : the free encyclopedia*. Retrieved https://ru.wikipedia.org/wiki/#mediaviewer/File:Het_Baldakijn_van_Bernini_-_The_Baldachinno.jpg. (In Russian).
2. Vasil'yeva, T. M. & Lidov, A. V. (1994). Traditio legis i ikonografiya altarnoj pregrady Sofii Konstantinopolskoy [Traditio legis and iconography of the altar barrier of Sophia of Constantinople]. In *Vostochnohristianskiy hram liturgia i iskusstvo — The Eastern Christian Temple. Liturgy and art*. A. M. Lidov, ed. & comp., (pp. 121–141). Saint-Petersburg : Dmitriy Bulanin. (In Russian).
3. German Konstantinopol'skiy, svt. Patriarch. (1995). *Skazaniye o Tserkvi i rassmotrenie tainstv* [The Tale of the Church and the Consideration of the Sacraments]. Ye. M. Lomize (trans). Moscow : Martis. (In Russian).
4. Ioann (Rakhmanov). (1895). *Obryadnik vizantiyskogo dvora (De cerimoniis aulae Byzantinae), kak tserkovno-arkheologicheskiy istochnik* [The ritualist of the Byzantine court (De cerimoniis aulae Byzantinae), as a church archaeological source]. Moscow : Pechatnya A. I. Snegirevoy. (In Russian).
5. Nappo, S. (2001). *Pompeii* [Pompeii] Moscow : Bertel'sman Media Moskau AO. (In Russian).
6. Popova, O. S. (2013). *Puti vizantiyskogo iskusstva* [Ways of Byzantine Art]. Moscow : GAMMA-PRESS, 2013. (In Russian).
7. Putevoditel' Sobor San-Marko v Venetsii [Guide to the Cathedral of San Marco in Venice]. (2018). www.capone-online.ru/italy_guide_sanmarco.html. (In Russian).
8. Sterligova, I. A. (2000). *Dragotsenny ubor drevnerusskikh ikon XI–XIV vv. : Proiskhozhdenie, simbolika, khudozhestvennyy obraz* [Precious antique of ancient Russian icons XI–XIV centuries: Origin, symbolism, artistic image]. Moscow : Progress-Traditsiya. (In Russian).
9. Taft, R. F. (2010). *Istoriya liturgii Ioanna Zlatousta* [The History of the Liturgy of St. John Chrisostom]. (S. Golovanov, trans). (Vol. 2). Omsk : Izdatel' S. Golovanov. (In Russian).
10. Taft, R. F. (2010). Upadok prichashcheniya v Vizantii i otdalenie miryan ot liturgicheskogo deystva : prichina, sledstvie ili ni to, ni drugoe? [The decline of Communion in Byzantium and the separation of the laity from the liturgical action : the cause, effect, or neither?]. In *Stat'i — Articles*. (S. Golovanov, trans). (Vol. 1), (pp. 310–365). Omsk : Golovanov. (In Russian).
11. Trenev, D. K. (1902). *Ikonostas Smolenskogo sobora Moskovskogo Novodevich'ego monastyrya* [The iconostasis of the Smolensk Cathedral of the Moscow Novodevichy Monastery]. Moscow : T-vo Skoropchatni A. A. Levenson. (In Russian).
12. Tserkov' sv. Ioanna Bogoslova v Efese [Church of St. John the Theologian in Ephesus]. (2018). *Podrobnyy putevoditel' po Marmarisu — A detailed guide to Marmaris*. Retrieved from <http://marmarisinfo.ru/cerkov-svyatogo-ioanna-bogoslova-v-efese.html>. (In Russian).
13. Fraser, M. E. & Weitzmann, K. (Eds). (1979). *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art. Third to Seventh Century*. New York.
14. Lampe, G. W. H. (Ed.). (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford : Clarendon Press. (In English).
15. Fleury, Ch. Rohault de. & Georges Rohault de Fleury, G. Rohault de. (1883). *La Messe : Études archéologiques sur ses monuments*. (Vol. 1). Paris : Vve A. Morel et cie. (In French).
16. Grabar, A. (1966). *L'age d'or de Justinien de la mort Theodose à l'Islam*. Paris : Gallimard. (In French).
17. Grabar, A. (1966). *Le Premier art chrétien (200–392)*. Paris : Gallimard. (In French).
18. Lasko, P. (1994). *Ars Sacra 800–1200*. New Haven & London. 1994. (In English).
19. Maguire, H. (1998). *Rhetoric, Nature and Magic in Byzantine Art*. Aldershot; Sydney. (In English).
20. Mango, C. (Comp.). (1972). *The Art of the Byzantine Empire 312–1453 : Sources and Documents*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall. (In English).
21. Morey, C. R. (1941). The Early Christian Ivories of the Eastern Empire In *Dumbarton Oaks Papers : Dumbarton Oaks Inagural Lectures, November 2nd and 3rd, 1940 (1941)*, (pp. 41–60). Washington. (In English).
22. Migne, J. P. (Ed.). (1865). *Patrologia curcus completes. Ser. Graeca*. (Vol. 86.2). Paris. (In Latin, in Greek).
23. Taft, R. F. (1975). *The Great Entrance : The History of the Transfer of Gifts and other Pre-anaphoral Rits of the Liturgy of St. John Chrisostom*. Roma. (In English).
24. Evans, H. C. & Wixom, W. D. (Eds). (1997). *The Glory of Byzantium : Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A. D. 843–1261*. New York. (In English).
25. Xydis, St. G. (1947). The Chancel Barrier, Solea and Ambo of Hagia Sofia. *Art Bulletin*, 29, 1–24. (In English).
26. Ἱερός ναός Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Βυζαντινός ναός 9 . — 11 . μ . Editions Tsaroychas Bros — 243207526. (In Greek).